

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Nyckeln till Svenska kyrkan*.

Citation for the original published chapter:

Thurfjell, D. (2016)

En omformulerad problembeskrivning: Reflektioner kring mottagandet av boken *Det gudlösa folket*.

In: Andreas Sandberg (ed.), *Nyckeln till Svenska kyrkan* Uppsala: Svenska kyrkan
Nyckeln

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-31381>

Kapitel 1

En omformulerad problembeskrivning

*Reflektioner kring mottagandet av boken
Det gudlösa folket*

David Thurfjell

I maj 2015 kom min bok *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen* (Molin & Sorgenfrei) ut i handeln. Boken kan beskrivas som en historisk analys av de attityder till religion som dominerar den svenska majoritetskulturen och det offentliga samtalet. I fokus står den motsägelsefulla relation som många svenskar har till sitt eget kristna arv såväl som till religion i allmänhet. Alltså att det är norm snarare än undantag att fira kristna högtider, genomgå kristna livsriter och betala medlemsavgift i en kyrka samtidigt som de flesta inte definierar sig själva som *kristna*. Ordet *kristen*, och i förlängningen ordet *religiös*, upplever många, är inte passande beteckningar på den kulturkristendom som man själv halvhjärtat tillhör. Religion blir, i denna majoritetsdiskurs, istället någonting som andra har.

Det finns alltså en sorts språkligt vakuum i fråga om den egna religionen i denna majoritetsgrupp av Sveriges befolkning. Vad ska man använda för ord för att beskriva sig själv när man inte är helt sekulariserad men heller inte ser sig som religiös? "Kristen" kan man ju inte kalla sig för då tror folk att man är frireligiös, "ateist" eller "sekulärhumanist" fungerar inte heller för man har ju inte aktivt tagit avstånd från kyrkan även om man känner sig kritisk till många hemskheter som begås i religioners namn, och man har ju någon sorts intresse för andlighet, filosofi och naturen ... ungefär så går tongångarna.

Med utgångspunkt i ett hundratal intervjuer med Stockholmare som tillhör denna grupp – som alltså ges beteckningen *postkristna* – spårar boken de attityder och tankar som de ger uttryck för

tillbaka i vår svenska religionshistoria. Redogörelsen spårar tankarna längs tre diskursiva huvudspår och hittar den historiska upprinnelsen till många av dem ibland så långt tillbaka som i senmedeltiden. De första, och förmodligen det mest betydelsefulla av de tre huvudspåren, är den svenska kristendomen. Här lyfts reformationen och Svenska kyrkans statsbärande roll fram men också pietismen och de många väckelserörelserna och den betydelse som samspelet mellan dessa haft för religionsutvecklingen i det här landet. Det andra huvudspåret är det sekulära och religionskritiska upplysningsarbetet som inte minst genom socialdemokratin kommit att påverka Sveriges religionssituation på ett avgörande sätt. Det tredje huvudspåret är det esoteriska. Här skildras teosofin, New age-rörelserna och nyandligheten som en betydelsefull underström i svenskt kulturliv som påverkat svenskarnas religionsattityder, inte så mycket genom sina organiserade samfund som genom sin påtagliga närvaro i populärkulturen.

Förutom att presentera dessa historiska huvudlinjer och diskutera deras betydelse för dagens religionsattityder, ägnas kapitel i boken åt analyser av några särskilt utmärkande hållningar bland de postkristna svenskarna: varifrån kommer svenskarnas välvilja mot buddhism? varför är det lite pinsamt att vara kristen? varför verkar destruktiv religion oftast vara muslimsk? Boken diskuterar också – i ett kapitel med titeln ”Ett postkristet habitus: avlagringar av kristendom bortom ritual och bekännelse” – hur det kristna kulturarvet lever kvar i attityder, estetik och hållningar långt efter det att både kyrksamheten och katekeskunskaperna försvunnit.

Mottagandet av *Det gudlösa folket* har varit överväldigande. Boken har, trots att den är ett akademiskt alster med fotnoter och forskningssammanfattningar, fått stor uppmärksamhet i media. Den har recenserats eller presenterats i samtliga större dagstidningar, uppmärksammats i tabloidpressen och diskuterats i radio och tv. Boken har också införts som kurslitteratur på en rad olika universitetskurser och tryckts i flera upplagor. Jag har också fått ett stort antal förfrågningar om att hålla föredrag om den. Detta mottagande har förstås varit glädjande för mig personligen (som forskare är man ju van att skriva för en mycket begränsad läsekrets) men det är också intressant att reflektera över vad som föranlett detta stora intresse. Till stor del är ju boken en sammanfattning av religionsvetenskaplig forskning som gjorts av andra och för den som är insatt är mycket av det som skrivs känt sedan tidigare. Det finns därför anledning att reflektera över vad det är som gjort att boken blivit så läst och uppskattad, vad är det för nervknut som den har lyckats träffa i det svenska religionslandskapet? En analys av detta blir också en sorts bild över tillståndet när det gäller dessa frågor i vårt land. Jag har identifierat sju delförklaringar som jag nedan går igenom en efter en. Framställningen nedan är associativ

och spekulering och baserad på de reaktioner på boken som jag mottagit muntligen och skriftligen.

1. NAVIGERAR FÖRBI SNARSTUCKENHETEN

Teologi, kristendom, nyandlighet och sekulärhumanism är ju saker som väcker starka känslor hos många. Många tycks bära på agg, frustration och irritation över meningsmotståndares positioner i frågor som rör dessa områden och det finns en tendens till snarstuckenhet i religionsdebatten. Här är det min erfarenhet att det finns en sorts symmetri mellan olika läger. Sekulärhumanistiska debattinlägg kan väcka ett till synes oproportionerligt suckande och huvudskakande hos svenskar med kyrklig koppling på samma sätt som kristendomens förväntade syndakatalog och människofientlighet kan väcka ilska och indignation också hos sådana som har mycket begränsad erfarenhet av denna religion. Svenska kyrkans upplevda vaghet och relativism tycks vidare väcka frustration hos både sekulärhumanister och kristna inom diverse inriktningar.

Det gudlösa folket är skriven utifrån en ambition att vara icke-normativ. Jag har försökt att beskriva och analysera det svenska religionsläget utan ta personlig ställning till de positioner och tankar som finns. Beskrivningen av de dominerande religionsattityderna följs inte av rekommendationer kring hur det borde vara och det finns inga explicita förslag om hur kyrkorna eller livsåskådningsföreningarna borde agera eller beklaganden över att situationen blivit som den blivit. Det är förstås omöjligt att ge en helt neutral bild av kulturellt och politiskt insyltade fenomen av de slag som avhandlas i boken, och givetvis innebär mitt urval och fokus ett genomslag för vissa perspektiv på bekostnad av andra. Men jag upplever ändå att ansatsen till neutralitet fått uppskattning och att detta hör samman med den känslighet som många visar när det gäller religionsfrågor. Genom att inte gå in på de normativa diskussionerna, har boken kunnat diskutera dessa frågor utan att hamna i endera läget. Här skiljer sig *Det gudlösa folket* från andra böcker med liknande tematik som utkommit ungefär samtidigt, till exempel Bengt Kristensson Ugglas mycket läsvärda *Katedralens hemlighet: sekularisering och religiös övertygelse*, Magnus Malms *Som om Gud inte finns: en bok om sekularisering* eller Christer Sturmarks *Upplysning i det 21:a århundradet*. Min ambition har alltså varit att beskriva och analysera snarare än att utvärdera och jag tror att detta har bidragit till bokens positiva mottagande i olika läger.

2. GER EN PUSSELBIT I SEKULARISERINGSGÅTAN

En annan anledning till att boken blivit läst tror jag har att göra med att den artikulerar och gör ett försök att förklara den motsä-

gelsefulla religionssituation som finns i den svenska majoritetsbefolkningen. Det finns en utbredd erfarenhet och ett behov av att reda ut hur det egentligen förhåller sig med den svenska religiösa arvet. Här bidrar boken med att flytta analysfokus från en praktikorienterad till en diskursiv nivå – istället för att fokusera vad svenskarna tror och gör i religiöst avseende fokuseras hur de talar om vad de tror och gör. Genom att visa hur kristendomsbegreppet under 1900-talet förvandlats från ett brett inklusivt begrepp till ett snävt sådant, förklaras varför det känns orimligt att kalla sig kristen trots att ens liv på många områden präglas av denna religion. Detta blir en sorts aha-upplevelse och en viktig pusselbit för att förstå religionssituationen i landet.

3. BENÄMNER MAJORITETSKULTUREN SOM KULTUR

Denna pusselbit i självinsikten är också relaterad till den större frågan om identitet som ju tycks få allt större plats i det allmänna medvetandet. Här berör boken ett känsligt område genom sin ambition att säga något om *svenskarna* och med detta begrepp åsyfta den svenska majoritetsbefolkningen. Denna utgör förstås ingen homogen grupp och inom den finns många människor som inte kan spåra sin familjs religiösa arv tillbaka till den statskyrkliga lutherdom som fokuseras i boken. Icke desto mindre finns det uppenbarligen ett behov av att tala om denna grupp som något som – precis som andra identitetsgrupper, vare sig de är etniskt, religiöst eller sexuellt definierade – existerar i sin egen rätt och med sina egna kulturella särdrag. En reaktion som jag fått när jag föreläst om boken uttrycks som en känsla av lättnad över att inte vara ingenting. ”Vad skönt, då är vi ju något!” var det en åhörare som utbrast. Detta är måhända en ouppmärksammasida av att utgöra normkulturen i ett samhälle. När det finns en stark majoritetsnorm blir kultur och etnicitet – samt förstås religion – något som andra blir bärare av. Jag minns en tidningsrubrik från 90-talet där ”en person med etnisk bakgrund” sades ha setts eller gjort något. Etnicitet och kultur blir här, precis som i beteckningen ”etno” i fråga om musik, något som andra (läs urfolk och invandrare) har, medan majoritetskulturen underförstått uppfattas som kultur- och etnicitetslös. En sådan upplevd kulturlöshet är förstås, i maktavseende, en privilegierad position. Att utgöra normen innebär ju att man inte behöver bli ifrågasatt och en sådan position är förbunden med en rad olika fördelar i samhället. Men kombinerat med en allt mer mångkulturell befolkningssituation och en ångslighet över att trampa andra på tårna tycks den alltså också kunna medföra denna känsla av att liksom inte vara någonting. Majoritetens kultur har varit så självklar att den inte ens har behövts benämnas som kultur, men denna brist på benämning har, i det nya mångkulturella tillståndet, lett till en känsla att man saknar något som

alla andra har. Kanske kan nationalismens framgångar i politiken delvis förstås som ett resultat av denna känsla. *Det gudlösa folket* berör frågan om svensk identitet på ett sätt som jag tror tilltalar sådana som funderat över dessa frågor men som samtidigt känner motvilja mot högerpopulistiska former av patriotism.

4. ARTIKULERAR EN TEOLOGISK POSITION

Detta med att visa att man ”är något” trots allt, återkommer också på religionens område. *Det gudlösa folket* tydliggör att den svenska mainstreamkulturens tvehågsna och ljumma religionsengagemang utgör en positionering i sin egen rätt och alltså inte bara är en urvattnad halvmesyra mellan fullfjädrad sekulärhumanism och engagerad fromhet. Frånvaron av trosvisshet och tydlig religiös identitet är förstås lätt att kritisera för sådana som betraktar livsåskådningsmässig positionstydlighet, klarhet och koherens som eftersträvningsvärda ideal och kritik av det slaget formuleras ju också med jämna mellanrum i religionsdebatten. Men den vaghet och öppenhet som präglar mainstreamsvenskarnas religionsattityder är också följdriktiga den lutherska kristendomsförståelse som sedan länge haft en central position i Svenska kyrkan och samhället. Den teologiskt liberala fåran av svenskkyrklig lutherdom har ju länge betonat detta med den föregripande nåden. Den lutherska huvudidén är ju att det är Guds nåd allena som kan rädda människan och att de egna fromma gärningarna därför inte har någon frälsningsavgörande betydelse. En konsekvens av detta är den så kallade folkkyrkotanken. Kyrkan, enligt denna, är till – och måste stå öppen – för alla. Inte bara de välartade, gudfruktiga och trosvisna är välkomna utan även suputer, rövare och trossvaga (inklusive den svalt kulturkristna svenska medelklassen). Ungkyrkorörelsen och Manfred Björkquists territorialprincip, alltså idén att en församling ansvarar för alla människor som finns inom dess geografiska område, reflekterar denna teologiska grundidé som alltså utgör den läromässiga grunden för Svenska kyrkans inkluderande och kravlösa hållning gentemot sina medlemmar. Genom att artikulera detta tydliggör *Det gudlösa folket* att de oengagerat svenskkyrkliga majoritetssvenskarna faktiskt står i en tradition med sina egna teologiska argument, något som uppskattats inte minst av Svenska kyrkan själv.

5. OMFORMULERAR SVENSKA KYRKANS PROBLEMBESKRIVNING

Boken har alltså fått en hel del uppmärksamhet inom Svenska kyrkan. Det jag får höra mest är att man tycker att den beskriver religionssituationen på ett sätt som man känner igen från sin verksamhet. Boken verkar också upplevas som att den ger visst hopp inför

framtiden för många jag träffat inom Svenska kyrkan. Detta har delvis att göra med att den inte ger en så entydig bild av Sveriges sekularisering utan beskriver svenskarnas avkristnade som en fråga som delvis handlar om språkliga förändringar. Detta gör att Svenska Kyrkans – och en del andra samfunds – problembeskrivning kan omformuleras lite. Det handlar inte längre så mycket om att få folk att bli kristna som att få dem att inse att de redan är det. Detta framstår ju onekligen som en mer överkomlig uppgift.

I viss utsträckning är detta kopplat till en möjlighet att svara på en kritik som ofta riktas mot Svenska kyrkan. Svenska kyrkan anklagas ju, både internt och externt, med jämna mellanrum för att vara för vag i sin förkunnelse, att inte stå för något. Hans Alfredssons ”Pastor Janson”-monolog från 1960-talet är ett landmärke i denna typ av kritik som sedan dess med jämna mellanrum har återkommit i debatten, den svenska kyrkan är full av tomma floskler och har ”inga bestämda åsikter om någonting” för att citera Alfredssons monolog. Oavsett hur berättigad man tycker att denna kritik är så avspeglar den också den hemmablindhet med avseende på religion som diskuteras i *Det gudlösa folket*. Sett ur ett internationellt perspektiv är det nämligen svårt att hävda att Svenska kyrkan skulle vara ett profillöst samfund. Tvärt om har ju denna kyrka intagit en synnerligen radikal position i många brännande samtidsfrågor, det gäller inte minst i fråga om jämställdhet, miljöengagemang, synen på andra religioner och homosexualitet där Svenska kyrkan intar en särställning i världen. Att dessa positioneringar motsvarar värderingar som finns i det svenska samhället i stort är ju följdriktigt det faktum att Svenska kyrkan – i linje med Luthers idé om det allmänna prästadömet – är en demokratisk kyrka som styrs av folkvalda. Det är därför knappast förvånande att den i sin kärna står för ungefär det som dess sex miljoner medlemmar står för. Jämställdhetsivern och miljöengagemanget, men även, paradoxalt nog, den så ofta kritiserade bristen på trosvissitet och exklusivitetstänkande speglar, oavsett vad man tycker om den, medlemmarnas åsikter och är därmed precis vad man kunde förvänta av en demokratiskt organiserad lutherskt folkkyrka. En intressant fråga är därför varför de som formulerat denna typ av kritik inte tycks se detta utan talar om svenska kyrkan som om den vore en sorts anomali. Här har diskussionen i *Det gudlösa folket* visst förklaringsvärde eftersom den visar hur folkkyrkolinjen inom Svenska kyrkan under 1900-talet förlorade sitt tolkningsföreträde när det gäller att definiera de associationer som ordet kristen – och i förlängningen orden religion, teologi och kyrka – väcker.

6. SÄTTER FINGRET PÅ SEKULÄRHUMANISTERS FRUSTRATION

Det gudlösa folket har dock inte bara blivit väl mottagen inom

Svenska kyrkan utan även bland många sekulärhumanister. Jag har blivit inbjuden till Humanisterna att tala om boken vid flera tillfällen och delar av den har återpublicerats i tidskriften *Sans* som har en sekulärhumanistisk profil. I dessa kretsar verkar det främst vara det faktum att boken sätter fingret på den outtalade närvaron av religion i samhället som lyfts fram. Detta är en tematik som Humanisterna själv varit inne på. År 2009 lanserade förbundet kampanjen *Gud finns nog inte*. Kampanjen bestod bland annat av affischer i tunnelbanan som föreställde den svenska flaggan vid sidan av gulblåa flaggor där korset bytts ut mot en islamisk halvmåne eller en davidsstjärna. Syftet var att betona hur korset i flaggan är en religiös symbol utan att vi tänker på detta och att därmed sätta fingret på religionens fortsatta närvaro i vårt samhälle. Humanisternas ordförande Christer Sturmark har också beskrivit det svenska samhället som ”skensekulärt” i en diskussion som poängterar samma sak. Humanisterna är som bekant kritiska mot religionens smygnärvaro och vill förändra samhället mot en mer genomförd sekularisering. *Det gudlösa folket* blir användbar i detta projekt genom att den bekräftar bilden av kristendomens fortsatta inflytande.

7. NAVIGERAR FÖRBI BERÖRINGSSKRÄCKEN

En sista förklaring till *Det gudlösa folkets* varma mottagande är att den – trots att det är en bok om religion, kristendom och teologihistoria – lyckats navigera förbi den beröringsskräck kring dessa områden som ibland finns i det svenska offentliga samtalet. Det faktum att boken anlägger ett icke-kyrkligt och icke-teologiskt perspektiv på frågor som har både kyrklig och teologisk relevans har, gissar jag, haft betydelse för dess mottagande. Boken har således haft fördel av den religionssituation som den också explicit diskuterar, nämligen en situation där religion i allmänhet och kristendom i synnerhet av en kulturellt kristen svensk mainstreambefolkning uppfattas som något som framför allt berör andra än en själv och som man känner ett mer eller mindre artikulerat behov av att markera distans till.

Även om mottagandet varit överväldigande positivt finns det förstås också negativ kritik av boken. Det har påpekats att boken inte i tillräcklig grad lyfter fram olika historiska skeenden, personer eller rörelser som haft betydelse för den utveckling som beskrivs: den fornnordiska religionen, modernitetsberättelsen, Ellen Key och livstro-rörelsen har olika recensenter menat borde kommit fram tydligare, vilket jag kan hålla med om. Boken har också kritiserats för att vara för Stockholmscentrerad i sitt urval av intervjupersoner, vilket förstås stämmer, samt för att inte ha ett tydligt definierat religionsbegrepp. Också här finns en poäng. Det är viktigt att definiera de centrala begreppen. I detta fall tycker jag dock att

frånvaron av en koncist sammanfattad definition motiveras av det faktum att hela boken är en diskussion om det svenska religionsbegreppets föränderliga och svårfångade betydelse.

En annan kritik handlar om hur den idé- språk- och religionshistoriska ansatsen i boken fråntar människor möjligheten att definiera sin egen position. Om man säger att sekulära svenskars kyrkomedlemskap, dop-ceremonier, påskfirande och religionsuppfattningar är ett uttryck för kristendom innebär ju detta att de införlivas i ett religiöst sammanhang som de själva inte vill kännas vid. Detta kan upplevas som provocerande. Denna kritik är angelägen och intressant eftersom den sätter fingret på ett problem som rör mycket forskning både inom humaniora och andra områden. Vad gör man som forskare om forskningen kommer fram till slutsatser om människor som de inte vill kännas vid? Hur agerar man om man hittar orsaker till beteenden som strider mot människors självuppfattning och ideal? Personligen kan jag här se en parallell med den forskning om Iransk kulturhistoria som jag också är intresserad av. Många iranier tar idag starkt avstånd från islam och den teokratiska islamistiska regim som styr i landet, samtidigt som man vill värna det persiska kulturarvet. För att kunna värna det persiska måste dock dessa aspekter av kulturen skiljas från de islamiska trots att de varit sammanflätade i 1200 år. Resultatet av ett sådant särskiljande blir den utbredda föreställningen att klassiska persiska poeter som Rumi, Hafez och Sa'adi, inte "egentligen" var muslimer utan att de bara låtsades vara detta. En religionshistorisk läsning av dessa poeters verk gör dock ett sådant särskiljande omöjligt. Rumi var en Koran-lärd sharia-jurist och en passionerad persisk poet. Hans poesi vittnar om ett för-islamiskt persiskt arv och en gedigen förankring i ett muslimskt berättelse-universum. I religionshistorisk forskning krockar Ibland (faktiskt ganska ofta) forskarperspektivet med den självupplevelse som finns inom de grupper som beskrivs och i sådana lägen är det angeläget att forskningen är trogen det material som den utgår från. Här utgör forskning om de sekulära postkristna svenskarna inget undantag.

När jag själv funderar över vad jag skulle vilja gjort mer eller anorlunda med det Gudlösa folket är det framför allt luckor i forskningsöversikterna som irriterar mig. Det finns mycket intressant forskning som jag inte hänvisat till i boken trots att den borde varit med, vilket är beklagligt. Det finns också teman som finns i materialet och som jag inte hann skriva om men som jag hoppas kunna fördjupa mig i framöver. Det gäller inte minst den stilla och ordlösa naturmystik som många av intervjupersonerna gav uttryck för och som är en grundbult i de postkristna svenskarnas religiositet.

